

ІСТОРІЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В ДРУКОВАНИХ ДЖЕРЕЛАХ ПЕРШОЇ БУКОВИНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ У ЧЕРНІВЦЯХ (1808 – 1918 РР.)

Реалізація мовної стратегії повинна відбуватися шляхом комплексного і послідовного впровадження просвітницьких, нормативно-правових, науково-методичних, роз'яснювальних заходів.

Отже, необхідність вироблення і реалізації мовних стратегій у сучасній вищій школі потребує нових підходів до розуміння змісту, форм і методів освіти. Своєю чергою вони повинні спиратися на рівноцінні погляди на розвиток власне мовних стратегій, тобто знання їхньої специфіки, ознак, проявів, різноманітної змістово-семантичної та структурно-функціональної суті.

1. Вербицкая Л. А. Глобализация и интернационализация в образовании и важность изучения иностранных языков // Мир русского слова. – 2001. – № 2. – С. 23 – 29.

2. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій та

межа світу // *І.* – 1998. – № 14. – С. 44.

3. Зигманн Ж.В. Структура современного политического дискурса: Языковые жанры и языковые стратегии: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – М., 2003. – 187 с.

4. Зникнення мов // *Поступ-Брама.* – 2000. – 14 березня. – № 47 (491). – С. 10.

5. Кремень В. Від “кіоскової” психології – до освіти протягом життя // *Дзеркало тижня.* – 2003. – 1 – 7 лютого. – № 4 (429). – С. 16.

6. Рикер П. Парадигма перевода // *Русский Журнал.* – 1999. – № 6. – С. 1.

7. Фукуяма Ф. Глобалізація безконечна // *І.* – Львів, 2000. – № 19. – С. 62.

8. Широков В. Інформаційна теорія лексико-графічних систем. – К., 1998. – С. 6 – 7.

9. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – С. 366.

**Ярина Мельничук, аспірант кафедри педагогіки і методики початкової освіти
Чернівецького національного університету
імені Ю. Федьковича**

ІСТОРІЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В ДРУКОВАНИХ ДЖЕРЕЛАХ ПЕРШОЇ БУКОВИНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ У ЧЕРНІВЦЯХ (1808 – 1918 РР.)

У статті висвітлюється дослідження процесів становлення і розвитку музичної освіти в першому загальноосвітньому навчальному закладі Буковини у XIX – на початку XX ст. На основі використання друкованих джерел, які видавалися зазначеним освітнім закладом у Відні і Чернівцях, проаналізований рівень, форми та методи музично-естетичного виховання учнів у галузі середнього шкільництва Буковини у період підпорядкування краю Австро-Угорській монархії.

Постановка проблеми і аналіз останніх досліджень. Звернення до вивчення фактологічного матеріалу становлення і розвитку музичної освіти в навчальних закладах Буковини XIX – початку XX століть, зокрема на прикладі дослідження друкованих джерел першої крайової гімназії в Чернівцях, створюють підґрунтя для комплексного відтворення тогочасних умов та рівня функціонування музично-естетичного виховання в галузі середнього шкільництва у зазначений період.

Важливими працями у даному контексті є дослідження, присвячені розвитку музичної освіти в Україні XIX – початку XX ст. К. Шамаєвої, О. Михайличенко, С. Горбенко, Т. Грищенко, в яких визначені загальні процеси, характерні для становлення і формування української музичної школи та музичного виховання в навчальних

зкладах різних регіонів нашої країни. Серед науковців, які займалися дослідженням розвитку музичної культури Буковини, слід назвати К. Демочко, О. Залуцького. Аспекти формування українського середнього шкільництва краю зосереджені у наукових пошуках О. Пенішкевич та І. Петрюк, які присвятили свої дослідження вивченню еволюції змісту навчальних планів у середніх школах Буковини, їх методичного забезпечення навчання. Проте рамки досліджень охоплюють тільки цикл обов'язкових дисциплін, а такий важливий пласт, як предмети факультативного рівня, до якого входив хоровий спів і музика, залишилися поза увагою науковців. Саме рівень і характер музично-естетичного виховання в гімназійній освіті Буковини виступив об'єктом наших наукових зацікавлень. Дане положення й визначило коло наших наукових пошуків:

ІСТОРІЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В ДРУКОВАНИХ ДЖЕРЕЛАХ ПЕРШОЇ БУКОВИНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ У ЧЕРНІВЦЯХ (1808 – 1918 РР.)

проаналізувати друковані джерела, що видавалися І вищою цісарсько-королівською гімназією в Чернівцях та виявити спільні риси розвитку музичної освіти в середніх закладах Буковини, що були характерні для ідентичних навчальних установ на решті території України.

Систематизація та аналіз річних звітів та програм першої Чернівецької гімназії дає підґрунтя для створення цілісної картини формування навчального закладу, його програмних вимог та динаміки введення навчальних дисциплін, серед яких вирізняється цикл вільних предметів, до якого входили хоровий спів і музика. Дані аспекти становлять документальну основу для дослідження музичної освіти в зазначеному навчальному закладі середнього шкільництва краю в австрійський період.

Перша цісарсько-королівська вища латинська гімназія у Чернівцях була заснована у 1808 р. та довгий час була вищим навчальним закладом Буковини, метою якого було підвищення загального рівня освіти і культури в краї. Навчання в гімназії тривало шість років. Її випускники мали змогу навчатись на факультетах університету тільки після закінчення дворічного філософського курсу, який був відкритий близько 1848 р. за сприяння президента крайового суду Карла Ріттера Умлауффа. Навчальний процес у гімназії будувався на основі австрійського навчального плану 1805 р. – видання, за яким основний акцент ставився на вивчення класичних мов – латинської і грецької, знання яких давало змогу читати і розуміти твори грецької і римської літератури, знати устрій і культуру стародавнього світу. Особлива увага зверталася на вивчення релігії. Крім того, вивчались арифметика, історія, природознавство, але у значно меншому обсязі [1, 94]. Введення естетичних дисциплін (малювання, співів) не було передбачено навчальним планом, який діяв у означеному навчальному закладі на початку XIX ст. Старі класичні мови, займаючи 61% загального обсягу всього навчального часу та маючи догматичний характер [6, 51 – 52], який на початку XIX ст. не відійшов від одностороннього філологічно-граматичного напрямку у викладанні древніх мов вплинув, на нашу думку, на втрату зв'язку, який об'єднував цілісний погляд на сутність розумового й естетичного життя стародавніх греків і римлян, у яких музика і спів входили до складу основних “семи визволених наук” [2, 39].

Початок нової організації середньої шкільної освіти в Австрії поклав ухвалений 15 вересня 1849 р. кайзером Францом Йосифом “Організаційний

нарис гімназій і реальних шкіл Австрії”. Згідно з цим документом відбулося злиття Чернівецької гімназії з філософським навчальним закладом. Гімназія із шестирічної стала восьмирічною, суттєво збільшилась кількість годин, відведених на реальні предмети (математику, природознавство, фізику) [1, 94]. Також згідно з цим документом вводився до структури навчальних дисциплін цикл вільних предметів, який створював можливості для творчого пошуку педагогами ефективного і найбільш доцільного способу передачі знань. Поєднання обов'язкових і вільних предметів у навчальному плані передбачало формування передумов для розвитку більш демократичного змісту середньої освіти, оскільки учні мали можливість серед запропонованих необов'язкових дисциплін обрати для себе найбільш прийнятну комбінацію вільних, улюблених предметів, які попри їх загальноосвітню функцію, виконували ще й сильну виховну, комунікативну, розвивальну та стимулювальну дію.

Про характер музичної освіти в Чернівецькій гімназії у I пол. XIX ст. ми можемо говорити досить обережно, тому що у цей період спів і музика не фігурували навіть серед факультативних дисциплін (у ході науково-дослідницької роботи нами не були виявлені програми або річні звіти гімназії першої половини XIX ст., які могли б заперечити дане положення). Проте у німецькомовній літературі знаходимо згадки, які підтверджують про присутність даних предметів у структурному базисі релігійних дисциплін у гімназії, ними були охоплені тільки музично-обдаровані учні, ті, які мали хороші вокальні здібності і які могли бути учасниками церковного гімназійного хору. Зокрема Адальберт Мікуліч у праці “Музика Буковини до утворення Товариства плекання музичного мистецтва (1775 – 1862)” зазначає, що “лише у 1849 році спів став предметом, його відвідування було добровільним, а вчителям зарплату платили самі учні гімназії” [3, 31].

Про присутність музики і співу в гімназії у 50-х рр. XIX ст. та активізацію музично-естетичної діяльності, спрямованої на збагачення духовного життя гімназійної молоді свідчать зокрема біографічні дані з життя і творчості буковинського композитора Сидора Воробкевича, гімназійні роки навчання якого (1849 – 1856) збігаються із періодом впровадження хорового співу у навчальний процес цього навчального закладу. Так, дослідники літературної спадщини буковинського письменника і композитора П. Никоненко та М. Юрійчук зазначають, що “під час навчання в гімназії та семінарії С. Воробкевич

ІСТОРІЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В ДРУКОВАНИХ ДЖЕРЕЛАХ ПЕРШОЇ БУКОВИНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ У ЧЕРНІВЦЯХ (1808 – 1918 РР.)

поширено займався музичною самоосвітою, керував учнівським оркестром і хорами” [5, 15]. Промовистим свідченням професійного підходу до організації музичних занять у гімназії може бути наступний факт, що ілюструє атмосферу музичного життя, яка панувала у період учнівських років С. Воробкевича в гімназії. Так, наприклад, у річному звіті цісарсько-королівської гімназії Чернівців герцогства Буковина за 1853 – 1854 рр. читаємо такі рядки в хроніці подій гімназії: “... з нагоди весілля Їхньої величності вельмишановного кайзера в понеділок 24 квітня о 10 ранку на святковій Божественній службі були присутні не тільки вчителі і учні гімназії, поряд з високо службовцями та чисельними мешканцями міста був присутній також співочий хор гімназистів у складі 40 учасників, який прийняв виконання музичальних частин служби Божої, що привніс своїм виступом піднесення святкового настрою та став окрасою цього незабутнього дня”. У рамках продовження заходів з нагоди святкування весілля цісаря “в середу 26 квітня гімназія організувала в театральному залі музичально-декламовану вечірку, крім народних гімнів учні гімназії співали також чотириголосі хори Келлера” [7, 46].

Піднесення рівня музичної освіти в гімназії у 50-х рр. XIX ст. пов’язане насамперед з діяльністю її директора Антона Калерта (1852 – 1859 рр.), який пропагував і заохочував молодь до занять хором співом, вважаючи його важливим засобом естетичного та етично-морального виховання. Він відносив музику до основних предметів і своєю діяльністю заклав основи для формування музичних смаків гімназійної молоді [3, 30].

Плідна педагогічна діяльність директора гімназії та вчителя музики і співу Йозефа Звонічека незабаром дала гарні плоди – з учнів гімназії був створений зразкового рівня чоловічий 4-голосий хор, який став окрасою не лише навчального закладу, але й усього міста. Хор гімназії брав активну участь у культурно-громадському житті міста. Зерна музичного ентузіазму, захопленості музичним мистецтвом, засіяні у першій і надзвичайно насиченій концертним життям період існування хору, дали у скорому часі добрі плоди: гімназійна молодь за підтримки громадськості міста виступила ініціатором створення та активним учасником першого співочого товариства на Буковині – Чернівецького співочого союзу (1859 рік), ідея заснування якого належала директору гімназії доктору Антону Калерту. Проте реалізована вона була уже після його від’їзду з Чернівців [3, 33].

Стабільні позитивні зрушення, започатковані у I Чернівецькій гімназії щодо змісту музичної освіти, підтвердились не тільки зразковою майстерністю хору, його участю у різноманітних культурно-громадських заходах місцевого значення, а й тим, що у цей період на його основі була створена римо-католицька капела, яка опікувалася мистецьким супроводом недільних Богослужінь у храмі зазначеної конфесії. Постійно виконувалися недільні і святкові хори Штадлера і Сімона. Однак після переїзду директора гімназії Антона Калерта до Відня у 1859 р., римо-католицька капела розпалася. Навчання хорового співу у гімназії спочатку розділили між двома, а потім і між трьома вчителями відповідно до конфесій. Як свідчать німецькомовні джерела, “хор був розбитий і уже ніколи не мав такого успіху” [3, 31].

Переміни об’єктивного характеру призвели до втрати єдності хорового колективу, який діяв протягом десяти років, що стало негативним явищем у творчому житті хору, але в той же час вони дали змогу розвинути церковному хоровому співу українців і румун, оскільки були започатковані музичні заняття з учнями греко-католицького і православного віросповідання. Уроки хорового співу були розподілені в різних роках між наступними викладачами: Йозефом Звонічеком (1849 – 1859, 1861 – 1865 рр.), Стефаном Носієвичем (1859 – 1860 рр.), Романом Конопасеком (1859 – 1860 рр.), Францом Пауером (1861 – 1865 рр.), Йозефом Вішневські (1862 – 1864 рр.), Томасом Терлецькі (1865 – 1867 рр.), Сидором Воробкевичем (1868 – 1872 рр.), Альфредом Шлютером (1912 – 1913 рр.).

У період з II половини XIX – до початку XX ст. навчання хорового співу коливалося у межах від 2-х до 7-ми годин навчального часу, що було зумовлено конфесійним характером музичної освіти [10, 26].

Тенденції до оновлення змісту музичної освіти в Чернівецькій гімназії простежуються і в запровадженні у 70-х роках XIX ст. у навчально-виховний процес навчального закладу діяльності дитячого театру. Дане розпорядження було вміщено у програмі цісарсько-королівської гімназії в Чернівцях за 1871 – 1872 н. р., згідно з яким необхідно було впроваджувати та залучати до діяльності театрального гуртка здібних та охочих до даного виду музично-естетичної роботи учнів. Зазначалося, що “дитячі театральні вистави повинні відповідати затвердженому театральному порядку, який діяв у реальних школах і гімназіях Австрії з 25 листопада 1850 року під номером (R. – G. – B. № 454) та який передбачав

ІСТОРІЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В ДРУКОВАНИХ ДЖЕРЕЛАХ ПЕРШОЇ БУКОВИНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ У ЧЕРНІВЦЯХ (1808 – 1918 РР.)

залучення учнів до гри в шкільному театрі. Контроль за виконанням даного наказу покладался на керівництво середньої школи [11, 65]”.

Зростаючий рівень музично-естетичного виховання учнів гімназії підтверджується не тільки хорошою якістю проведення уроків співу й майстерністю звучання хорового колективу, присутністю музично-декламаційних, літературно-музичних вечорів та театральних вистав у веденні музично-просвітницької роботи з обдарованими й здібними до музики учнями, а й те, що на рубежі століть з боку учнів посилювався інтерес до інструментальної музики. Юнаки гімназії паралельно оволодівали як вокальною технікою, так і грою на музичних інструментах (скрипка, віолончель, фортепіано), заняття якими забезпечували вчителі музичної школи, при німецькому музичному товаристві. Стає звичною організацією музичних вечорів за участю учнів гімназії, які певним чином ілюструють характер і рівень музичної освіти. Так, наприклад, у річному звіті гімназії за 1912 – 1913 н. р. зазначається, що у березні 1913 року був організований шкільний концерт учнів гімназії в залі музичного товариства для підтримки діяльності спілки імені цесаря Франца Йосифа, яке опікувалося бідною й гідною учнівською молоддю даного навчального закладу. На концерті учнями гімназії були виконані скрипкові твори – “Куявяк” В. Венявського й “Бджола” Ф. Шуберта, за що “молодий митець Берцеус фон Годард отримав гучні оплески”. Прозвучали також фортепіанні твори – “Гумореска” А. Дворжака та “Шелестіння весни” Сіндінга у виконанні учня 3-го класу гімназії Бенно Зойфера, який „продемонстрував чудову технічну підготовку”. Крім того, на концерті прозвучали й великі камерно-інструментальні твори. Оркестр музичного товариства, до складу якого входили й учні гімназії: Бенно Зойфер (фортепіано), Віллі Бортфельд (скрипка), Юліус Зільбербуш (віолончель), виконав увертюру до Шубертової “Розамунди”. Визнання знайшла також продукція юнацького хору, особливо сподобались публіці хорові композиції Дюррнера “Викликання бурі”, Бріннса “Пташка в зеленому лісі” та Цольнера “У глечики до зеленого віночка”, які “під суворим керівництвом диригента Альфреда Шлютера, директора музичного товариства, були точно виконані”. Як зазначається в рецензії на шкільний концерт, уміщеної у “Чернівецькій вечірній газеті” (“Czernowitzer Tagblatt”) в № 3016 від 16 березня 1913 року зокрема йдеться, що “шкільний концерт виявився не тільки радісним свідомством музичного уміння учнів, але й не зважаючи на

низьку ціну вхідного квитка, приніс значні прибутки – 227 крон і 53 гелера для утримання цієї спілки” [9, 94].

Досконале оволодіння хоровим співом забезпечувалося диференційним підходом до організації й проведення уроків музики, які поділялися, як правило, на два відділення. Учні I відділення, що опановували мистецтво співу, вивчали на початку елементарні відомості з теорії музики: знання нот і ключів, тривалості нот і пауз, темпові позначки руху в музиці, хроматичні знаки альтерації, динамічні відтінки тощо. Були присутні також вправи для цілеспрямованого оволодіння співом інтервалів діатонічної гами. Наступним кроком удосконалення хорової майстерності учнів було виконання вокалізів й сольфеджування мелодій, спів одно- і двоголосих пісень з репертуару композиторів Ф.Р. Меєрса, Котеса й Лідерштрауса. На II відділенні учні продовжували шліфувати вокально-хорові навички за допомогою складних вправ та починали опрацьовувати твори вищого рівня хорової майстерності: три і чотириголосі пісні із зібрання Котеса [9, 64].

Крім того, хорові заняття організовувалися окремо для кожної з груп хорового колективу, що свідчить про професійний підхід до організації музичних занять. Хорові заняття розподілялися за наступною схемою: одна година відводилася для вправління сопрано і альта, друга – для тенора і баса, а третя – для шліфування чотириголосого співу, тобто участі у роботі усього хорового колективу. У 50-ті роки XIX ст. до репертуару хору входили багатоголосі церковні пісні (латинські хорали) Служби Божої римокатолицького обряду, такі, наприклад, як: *Lauda Sion, O Sanctissima, Pange lingua, Jesu dulcis memoria* (“Ми поклоняємось”, “Дозволь нам зворушеними серцями”) тощо. Але найвищу складність виконання становили складні мотети німецьких композиторів: Л. Бетховена “Небеса хвалять вічні добродійства”, Шустера “Свят, свят є Господь”, арія композитора Ролле “Хай живе, Господь”, також деякі чотириголосі пісні Фелікса Мендельсона Бартольді і Карла Марії Вебера [8, 24].

Подібна практика збереглася і в подальші роки викладання хорового співу в гімназії. Маючи гнучкий характер, вона застосовувалася залежно від контингенту учнів, які входили до співочого колективу, їх успіхів у подоланні складностей виконання багатоголосих творів. Таким чином, вчитель сам обирав характер роботи з учнями: працював над чистотою виконання і вистроєним звучанням кожного голосу, групи хорових партій, або ж зводив звучання всіх чотирьох голосів в єдине гармонійне багатоголосся. Для початківців

ІСТОРІЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В ДРУКОВАНИХ ДЖЕРЕЛАХ ПЕРШОЇ БУКОВИНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ У ЧЕРНІВЦЯХ (1808 – 1918 РР.)

кількість відведених годин на заняття співом збільшувалася вдвічі і становила 2 години на тиждень, оскільки учням необхідно було засвоїти як практичні навички правильного вокалу, так і теоретичні знання з музики. Робота ж над чотириголоссям обмежувалася годиною [11, 54 – 55], її результативність залежала від підготовчого етапу – засвоєння учнями партій, уміння їх втримувати, слухати себе та співати в ансамблі.

Обов'язковою формою звітності в гімназії було проведення відкритих іспитів у кінці кожного навчального року, традиційним компонентом яких був виступ гімназійного хору, який представляв на суд дирекції, викладачів, учнів гімназії 4-голосі хорові твори, що, як правило, чергувалися з урочистими промовами на церковно-релігійну та державну тематику.

Поступовий інтерес молоді до хорової та інструментальної музики міцнів завдяки культурно-просвітницькій діяльності композиторів і талановитих педагогів (Й. Звонічека, Ф. Пауера, С. Воробкевича, А. Гржималі), які працювали в краї, розгорнутій діяльності національних співочих товариств і молодіжних об'єднань. Загалом позитивний відбиток на характер музичної освіти в II половині XIX – початку XX століть, як зазначає О.В. Михайличенко, наклали загальні процеси демократизації мистецтва, освіти, внутрішнього устрою загальноосвітніх закладів, їх реформування та, що не менш важливо “боротьба прогресивно настроєних діячів культури на розкряпачення творчих сил народу” [4, 318].

Висновки. Завдяки виховним можливостям музичної освіти, багатоаспектності її впливу та різноплановості музично-естетичної роботи в гімназії (постановка театральних вистав, музично-декламаційних концертів і вечорів, додаткове опанування учнями грою на музичних інструментах у позаурочний час, музично-просвітницька і благодійна діяльність хорового колективу) актуалізувалися процеси ствердження ідеалів гармонійної особистості, яка виховувалася в дусі поєднання основ раціонального, прагматичного та ідеалістичного бачення світосприйняття, в якому музика і спів займали провідне місце у створенні емоційно забарвленої, насиченої та духовно багатой мозаїки внутрішнього “Я” молоді людини.

Отже, досвід музично-естетичної роботи першої буковинської гімназії у Чернівцях був перейнятий й іншими середніми закладами краю. Гідним наслідування виявився досягнутий рівень вокально-хорового звучання учнівського хорового колективу, демократичність та високий

професіоналізм стали мірилом якості проведення музично-естетичного виховання в гімназії. Зазначені аспекти збігаються з формами і методами роботи в навчальних закладах середнього шкільництва і на решті території України у XIX – на початку XX століть.

1. Буковина. Визначні постаті: 1774 – 1918 (біографічний довідник) / Автор-упор. О. М. Павлюк. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 252 с.

2. Горбенко С. Розвиток музичної освіти і виховання в Україні в контексті гуманістичної спрямованості (історичний аспект) // Рідна школа. – 2003. – №3. – С. 38 – 42.

3. Музичне краєзнавство Буковини: Хрестоматія. Навч. посібник до курсу “Музичне краєзнавство”. Вип. 3. / Укл.: О. В. Залуцький. Переклад з німецької: Чебан Г. І. – Чернівці: Рута, 2004. – 79 с.

4. Михайличенко О. В. Музично-естетичне виховання дітей та молоді в Україні (Друга половина XIX – початок XX ст.): Монографія. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 340 с.

5. Никоненко П. М., Юрійчук М. І. Сидір Воробкевич: Життя і творчість. – Чернівці: Рута, 2003. – 208 с.

6. Пенішкевич Д., Петрюк І. Формування змісту класичної гімназійної освіти на Буковині і першій половині XIX століття // Шлях освіти. – 1997. – № 1. – С. 51 – 52.

7. Jahres – Bericht uber den Zustand des k. k. Ober – Gumnasiums zu Czernowits in dem Herzogthume Bukowina wahrend des Schuljahres 1853 –1854. von dem prov. Direktor Dr. A. I. Kahlert. Wien: Druk von Anton Schweiger, 1854. – 49 s.

8. Jahres-Bericht uber den Zustand des k. k. Ober – Gumnasiums zu Czernowitz in dem Herzogthume Bukowina wahrend des Schuljahres 1854 -55. – Wien, 1855. – 36 s.

9. Jahresbericht des k. k. I Staatsgymnasiums in Szernowitz Veroffentliht am Schlusse des Schuljahres 1912 / 1913 von Karl Wolf k. k. Direktor. – Czernowitz: R. Eckhardts Univ. – Buchdruckerei, 1913. – 121 s.

10. Programm des k. k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz in dem Herzogthume Bukowina fur das Schuljahr 1865. Veroffentlicht von der Direction Gymnasiums. – Szernowstz: Buchdruckerei von Rudolph Eckhardt, 1865. – 39 s.

11. Prorammm des k. k. Ober – Gumnasiums in Czernowitz in dem Bukowina fur das Schuljahr 1872. Veroffentliht von St. Wolf, k. k. Gymnasial – Direktor. – Szernowitz, 1872. – 89 s.